

«ОТЕЦЬ ТВІЙ, ЩО БАЧИТЬ ТАЄМНЕ,
ВІДДАСТЬ ТОБІ ЯВНО» (МАТВ. 6:4).
ГРОМАДЯНСЬКА РЕЛІГІЯ ЯК СПОКУСА
ПУБЛІЧНОЇ ВІДКРИТОСТІ ЦЕРКВИ*

“AND YOUR FATHER WHO SEES IN SECRET
WILL REWARD YOU” (MT. 6:4).
CIVIL RELIGION AS A TEMPTATION
FOR PUBLIC OPENNESS OF THE CHURCH

Sergii Bortnyk, PhD (Heidelberg University, Germany), professor of the Kyiv Theological Academy of the Ukrainian Orthodox Church.

Сергій Бортник, доктор богослов'я (Гайдельберзький університет, Німеччина), професор Київської Духовної Академії УПЦ.

“Богословские размышления” № 23, 2019: 11-21

DOI: 10.29357/2521-179X.2019.23.01

Abstract: The author offers connection between traditional theology of the Church and public theology like a relationship between the Old and the New Testaments. That means that activation of the public role of religion should not negate its private role, that is, prayer as a person's intimate communication with God. Otherwise, it can turn religion into an ideology or into a so-called “civil religion”. The author quotes Cyril Hovorun, who criticizes “imperial ideology” and exposes “politicized and aggressive church structures.” The author also mentions

Анотація: Автор розглядає місце публічної теології в Україні та її співвідношення з традиційною роллю релігії. Зокрема, він пише про небезпеку інструменталізації релігії в її формі «громадянської релігії». В підтвердження своєї позиції автор наводить думки Кирила Говоруна, Вольфганга Хубера та митрополита Івана Зізіуласа.

* Стаття поступила в редакцію 19.07.2019; утверджена в печать 5.09.2019.

the ideas of Wolfgang Huber, who emphasizes the importance of the “public order of the Church,” but at the same time speaks on the danger of a “malleable adaptation of the Church” to the needs of “this world.” Another prophetic voice on the place of the Church in the society is Metropolitan John Zizioulas, who highlights a number of trends in the identity of the Church. Considering the importance of ideological, missionary, moralistic and therapeutic functions, he emphasizes that “the Church is identified in the sacraments.” The reflections of the three mentioned thinkers on the Russian, German and Greek contexts are complemented by an analysis of recent sociological data on Ukrainians’ perception of the place of religion in the public sphere. In particular, figures on support for denominational bias, “national orientation”, criteria of “trust to the Church” and the idea of a “state church” are outlined. They confirm the rejection of the position of state power by the majority of Ukrainian citizens in the time of President Poroshenko (2014-2019), who instrumentalized the sphere of religion to confront the neighboring state and actively involved religious factors into his election campaign.

Keywords: Cyril Hovorun, Wolfgang Huber, John Zizioulas, public theology, civil religion, religion and ideology.

Аналіз їх роздумів доповнюється аналізом нещодавніх соціологічних даних щодо бачення українцями місця релігії у публічній сфері: «національної орієнтації», «державної Церкви» тощо. Вони підтверджують несприйняття більшістю громадян України позиції державної влади часів президента Порошенка (2014-2019), який інструменталізував сферу релігії для протистояння з сусідньою державою та активно залучив релігійний фактор у свою передвиборчу боротьбу.

Ключові слова: Кирило Говорун, Вольфганг Хубер, Іван Зізіулас, публічна теологія, громадянська релігія, релігія і ідеологія.

В цій роботі я хотів би відгукнутись на заклик організаторів щодо мети цієї конференції. За їх задумом, мета конференції полягає в «ініціюванні дискусії навколо методологічних проблем сучасних досліджень у сфері еkleзіології та публічної теології». З іншої сторони, я тут же висловлю своє непогодження з тезою про те, що «у сучасному демократичному контексті християнство, як і інші релігії, не погоджуються з відведеною йому цариною приватного життя». Точніше кажучи, я вважаю, що тут треба додати одне слово: «не погоджуються *лише* з цією цариною».

На мою думку, між класичним розумінням християнства і сучасним розвитком публічної теології є динамічний взаємозв'язок. Цей взаємозв'язок є аналогічним тому, як пов'язані між собою Старий і Новий Заповіти християнської Біблії. Чи заперечує Новий Заповіт написане в Старому? Чи можна Бога-Отця Нового Заповіту протиставляти Богу-Творцю Старого Заповіту? Чи правильним є тут саме заперечення? Сам Христос казав з цього приводу так: «Не думайте, що Я прийшов відмінити Закон або Пророків. Я не прийшов відмінити, але сповнити» (Матв. 5:17).

Я переконаний, що саме таким має бути згадане мною співвідношення між потаємністю молитовного спілкування людини з Богом і відкритістю публічного

теологічного дискурсу. Нинішні реалії України підтверджують, що публічний дискурс про Бога, висування тріади, що включає «віру» в слогани передвиборчої боротьби, та протиставляється політичним системам сусідніх держав, не знаходить суттєвої підтримки народу. І навпаки, усунення з церковного дискурсу політичної тематики підносить степінь довіри громадян до церковних інституцій.

Отже, основна ідея цієї роботи полягає в наступному: без реального містичного досвіду віри, без хоча б певних аскетичних зусиль у приватному християнському житті віра схильна перетворитись на ідеологію, або ж на симулякр віри. Ми можемо дискутувати про степінь необхідності молитви та аскетичної практики. Але на моє переконання, вони є фундаментом, на якому має будуватись співпраця християнських Церков з громадянським суспільством. Як тут не згадати слова Христа: «Ви – сіль землі. Якщо сіль втратить силу, то як зробити її солоною?» (Матв. 5:13; Марк 9:50; Лук. 14:34). Далі Христос говорить про християн як «світло для світу» і стверджує: «Тож нехай сяє ваше світло перед людьми, щоб вони побачили ваші добрі діла й прославили Отця вашого, Який на небесах» (Матв. 5:16).

На сьогодні в громадській свідомості Церква залишається відділеною від активного публічного життя. Вона говорить перш за все про есхатологічні реалії, про очікування Царства Небесного. А воно, за словом Євангелія «здобувається силою, і ті, хто вживає зусилля, здобувають його» (Матв. 11:12). Це може бути індивідуальне зусилля чи зусилля громади. Але це саме свідоме прагнення, а не плин за течією буденного життя. І саме на таке зусилля зможе відповісти Бог.

Як для представника структури, яку в нинішній публічній сфері України часто називають «московськими попами», я занадто сильно люблю читати тексти Ярослава Грицака, професора Українського Католицького Університету. В своїй нещодавно опублікованій статті він пише про результати виборчих перегонів. Зокрема, він справедливо зауважує: «Зеленський і його команда перемогли, створивши привабливу віртуальну картинку». Але далі доповнює це й іншим: «Петро Порошенко програв заслужено ... Водночас [із вирішенням деяких реальних проблем він] не забував і про своє збагачення. Він не переймався через те, що непристойно багатіти в бідній країні. Тим самим створив свою віртуальну реальність — розрив між словом і ділом»¹. Тобто на думку Грицака, нещодавня передвиборча кампанія була змаганням віртуальних реальностей. А для більшості людей голосування було протестним: вони голосували «проти» розриву між інформаційними меседжами та реальними справами.

Львівщина є єдиним регіоном України, який переважно проголосував за діючого президента. І при цьому, за даними місцевої статистики, кількість греко-католицьких парафій тут на 70% більше, ніж всіх православних парафій разом узятих². Це означає, що активне винесення релігійної тематики в публічний

¹ Грицак Я., Записки ворога народу, Новое время, 29.04.2019, <https://nv.ua/ukr/opinion/zapiski-vorog-narodu-50018942.html?fbclid=IwAR14W57XQnXhllw47Vs5RrnyeKeY17I8rBmgFpgFGOF64k1NGTE42viNjPs>.

² Тут я користувався дещо застарілими даними за 2015 рік – Релігійна мапа Львівщини, https://vgolos.com.ua/articles/religijna-mapa-lvivshhyny_176375.html. На той час до УПЦ належало 70 релігійних організацій, до УПЦ-КП – 484, до УАПЦ – 394, а до УГКЦ – 1598. Всього ж на той час на Львівщині нараховувалось 3070 релігійних організацій.

простір – а саме піар-кампанія щодо отримання Україною томосу від Царгородського патріарха для Православної Церкви, більше переконала греко-католиків, ніж саме православних. Регіони, де за чисельністю переважають православні, проголосували проти політики діючого президента. Це не є питання критичного або упередженого ставлення до греко-католицькою Церкві. Ймовірно, тут має місце продовження політики «подалі від Москви», втіленої на Галичині ще на початку 1990-х років і останнім часом відчайдушно повтореної нашим гарантом. Але для більшості населення риторика войовничості, зокрема в релігійній сфері, не стала переконливою.

Щоб не виникло до мене підозр в політичних симпатіях до новообраного президента, приведу останню цитату із згаданої статті Ярослава Грицака щодо нинішньої політичної ситуації в Україні: «Моя порада [майбутньому президенту]: варто починати поводитися так, щоб розрив між віртуальною і твердою реальністю був мінімальним». З мого досвіду навчання за спеціальністю «public relations» можна згадати аналогічну думку: «перш ніж здаватись (тобто будувати віртуальну картинку), треба реально бути».

Щоб трохи відійти від актуальної виборчої тематики, але все ж залишитись в просторі українського дискурсу, я хотів би порозмірковувати над деякими тезами книги архімандрита Кирила Говоруна «Українська публічна теологія». Це збірка його статей, частково доопрацьованих, написаних або озвучених в контексті перемоги Революції гідності 2014 року. Як більшість з Вас, ймовірно, знає, він досить оптимістично сприйняв ці події п'ятирічної давності, хоча й проживав на той час переважно за Атлантикою.

Зокрема, в статті «Засади політичної теології в українському контексті» він стверджує: «Християнство стоїть на тому, що Син Божий прийшов у світ заради людини – кожної людини, а не соціальних груп, і мета Його приходу – спасіння людини. Тоталітарна ж ідеологія готова пожертвувати кожною конкретною людиною заради ідеї або інтересів мас»³. Очевидно, що не всяка ідеологія є тоталітарною і не всякі питання публічної політики є апіорі сумнівними. Але християнам потрібно згадувати здавалось би нераціональні рекомендації Христа, коли кожна окрема людина може бути ціннішою за значні групи населення: «Коли в якогось чоловіка буде сто овець і одна з них заблукає, чи не покине він дев'яносто дев'ять у горах і не піде шукати заблукалої?» (Матв. 18:12; Лк. 15:4).

В іншій статті цієї ж збірки отця Кирила є досить критичні слова, сказані ним щодо імперської ідеології сусідньої держави. Тут він говорить про необхідність «демонтажу кривих дзеркал “Руського миру”». Також він стверджує, що часто Церква замість відображення Царства небесного виявляється «політизованою і агресивною церковною структурою, яка дбає про свої корпоративні інтереси, а не про людей»⁴.

На момент написання цього матеріалу він мав на увазі саме Українську Православну Церкву в єдності з Московським Патріархатом. Але буквально за два-три

³ Архімандрит Кирило (Говорун), *Українська публічна теологія*, Київ, 2017. С. 13.

⁴ Стаття «Церква і публічний простір». Там само. С 45-46.

роки ситуація протистояння призвела до обміну ролями. Саме представники нової структури – «Православної Церкви України» прийняли роль гонителів, що прийшли з вилами та болгарками, щоб захопити церковні приміщення «московської церкви». Як каже мій колега, що родом з Волині, «вони б отримали підтримку людей, якби представники нової структури прийшли з іконами та хоругвами». В дійсності ж вони прийшли з насиллям та за активної підтримки місцевих органів державної влади.

І тут виникає просте запитання: якщо українці борються проти, як вони вважають, нездорової симфонії між Церквою і державою в сусідній країні, то чи повинні вони будувати таку ж модель, тільки помінявши політичні пріоритети з російських на українські? Чи ж ми повинні будувати іншу модель, де держава не займається протекціонізмом однієї конфесії? Іншими словами: в чому може бути наслідкування російської моделі нинішньої «симфонії» Церкви і держави, а в чому протиставлення їй?

На моє переконання, треба ввести розрізнення між двома досить близькими поняттями. З однієї сторони, це «публічна теологія», яка ставить за мету усвідомлення місії та ідентичності Церкви в публічному просторі. З іншої сторони, це «громадянська релігія», що прагне нівелювати догматичні переконання, підпорядкувавши їх цілям секулярної спільноти. Сам Говорун вважає таку громадянську релігію «системою квазірелігійних поглядів, яка об'єднує різні групи населення однієї країни в єдиний народ»⁵.

Таке обходження з християнськими переконаннями нагадує часи пізньої Римської імперії, коли прибічникам сильної державної влади було непринципово, в якого бога в дійсності вірять християни. Важливіше для них було, щоб християни публічно вклонились богам імперії, проявивши тим самим лояльність до держави. Те ж саме було і в пізньому Радянському Союзі. На той час держава вже відмовилась від агресивного переслідування Церкви. Хоча й обмежуючи публічні прояви релігійності, вона допускала релігійне у приватній сфері.

Сьогодні це розрізнення публічного и приватного розглядається переважно як обмеження публічної ролі релігії. Але, на мою думку, важливо пам'ятати, що історично саме християнство наголошує на їх розрізненні. Саме в часи великих гонінь на християнство апологети відстоювали принцип свободи совісті, який сьогодні нерідко використовується з метою критики християнства.

З особистого спілкування та з інших джерел я неодноразово переконувався, що риторика щодо побудови «Єдиної помісної Церкви» ведеться як раз колишніми професійними борцями з релігією. І до сьогодні на кафедрах релігієзнавства деяких провідних українських університетів важливі посади займають прибічники підпорядкованої державі ролі релігії і Церкви. Крім того, я не раз стикався з підтвердженням їх перекручених уявлень про християнство.

І це викликає передбачувану реакцію представників старшого покоління священнослужителів нашої Церкви. Вони добре пам'ятають радянські часи, їх риторику та реальні переслідування та обмеження за віру. Для багатьох із них важливим

⁵ Пор. там само. С. 40.

є не стільки активна громадянська позиція, скільки за словом апостола Петра, «прихована сердечна людина, у нетлінності лагідного і мовчазного духа, що є дорогоцінним перед Богом» (1 Петра 3:4).

Повертаючись до позиції отця Кирила Говоруна, можна сказати, що перед Православною Церквою сьогодні стоїть небезпека злиття самосвідомості Церкви і суспільства в одне ціле. Він пише: «Це інколи спостерігається в сучасних західних суспільствах, де, зокрема, протестантські Церкви настільки ототожнюють себе із публічним простором, що вони фактично перестають усвідомлювати свою християнську ідентичність і місію, яка була б відмінною від місії суспільства»⁶.

Щоб не бути занадто прискіпливим до протестантських спільнот Європи, я хотів би навести кілька думок Вольфганга Хубера. Протягом десяти років (1984-1994) він був професором систематичного богослов'я зі спеціалізацією на питаннях етики у рідному мені Гейдельберзькому університеті Німеччини. Пізніше протягом шести років (2003-2009) він очолював Євангелічну Церкву Німеччини. Але найбільш важливо для нас тут, що протягом більш ніж 20 років він був членом комісії цієї Церкви з питань «громадської відповідальності» («Öffentliche Verantwortung»). В своїй книзі «Церква в епоху змін»⁷ він, зокрема, розмірковує про «відкритість і публічність» Церкви⁸.

Тут він пропонує кілька дихотомій можливого місця Церкви у публічному просторі. По-перше, він пише про протиставлення Церкви і суспільства і називає його дві можливі форми. Це роль Церкви як захисниці традиційних переконань віри та моральних цінностей, які залишаються непохитними під тиском віянь часу. По-друге, це пророча функція Церкви, коли вона переймає на себе завдання говорити про причини голоду і бідності, про зубожіння людей і можливі засоби їх усунення⁹.

Також він протиставляє громадську та публічну Церкву. Під «громадською/суспільною» («Gesellschaftskirche») він розуміє Церкву, що податливо пристосовується до функціональних вимог оточуючого її суспільства. В цьому випадку Церква виконує абстрактно релігійну функцію, якій віддається перевага перед змістом християнської віри. Цьому протиставляється завдання Церкви в публічній сфері проповідувати Євангеліє Ісуса Христа, яке природно є чужим для будь-якого суспільства¹⁰.

Разом з тим Хубер говорить про «громадське/публічне замовлення для Церкви» («der Öffentlichkeitsauftrag der Kirche»), яке свого часу проявлялося в служінні пророків Ізраїлю. Воно є імперативом, яким закінчується Євангеліє від Матвія: «Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все, що Я заповів вам» (Матв. 28:19-20)¹¹.

⁶ Там само. С. 37.

⁷ Huber Wolfgang, *Kirche in der Zeitenwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche*. Gütersloh, 1998.

⁸ Глава III – «Offene und öffentliche Kirche». S. 97-162.

⁹ Главка «Kirche als Kontrastgesellschaft». S. 100-101.

¹⁰ Там само. С. 101.

¹¹ Пор. там само. С. 102.

Суттю Церкви, тим, що робить релігійну організацію Церквою, Хубер називає зібрання віруючих за богослужінням. Саме проповідь Євангелія та звершення тайнств є осердям церковного буття. Разом з тим він висловлюється за публічний статус Церков, що проявляється в чотирьох найбільш актуальних завданнях Церкви. Це викладання релігії в школах, державна підтримка церковних каритативних проєктів, державна підтримка збору церковного податку та фінансування військових капеланів¹².

Як можна застосувати думки Вольфганга Хубера до української ситуації? Перш за все треба чесно визнати кроки нашої держави щодо посилення публічного статусу Церков. Найуспішнішими тут є визнання місця теології в університетах та поширення капеланського служіння серед військових. Поступово розвиваються й інші аспекти.

Разом з тим у сприйнятті проводу Української Православної Церкви, яку я представляю, зросла небезпека злиття публічного і громадського, що німецькою розрізняється чіткіше – як *Öffentlichkeit* та *Gesellschaft*, того що раніше я розрізняв як публічну роль Церков та громадянську релігію. Розширення сфери релігійного на публічну сферу прийшло разом із загрозою «податливого пристосування» Церкви до потреб «світу цього»¹³.

Мимоволі це призвело до парадигми протиставлення Церкви і суспільства, точніше кажучи Української Православної Церкви та державних структур, відповідальних за різні аспекти національної безпеки. Церква відчула себе відповідальною за збереження свободи християнських переконань та за право пророчого голосу щодо суспільних проблем. Саме це зараз підкреслюється в ряді документів УПЦ, де наголошується принцип відділення Церкви і держави, закладений у статті 35 Конституції України.

Наступним етапом, що я хотів навести у якості аргументів щодо ролі публічності у сфері церковного буття, є позиція митрополита Івана Зізіуласа, сформульована ним у виступі «Ідентичність Церкви»¹⁴. Тут так само, як і Хубер, він пише: «Велика спокуса – злитися із зусиллями, що докладає суспільство для вирішення своїх різноманітних проблем»¹⁵. Грецький митрополит виділяє кілька тенденцій, не заперечуючи, що вони «повинні мати місце в Церкві». Радше для нього важливо, «на чому буде зроблений акцент»¹⁶.

Отже, він виділяє віросповідницьку тенденцію, в якій підкреслюється догматична складова. Другою він виділяє місіонерську тенденцію, яка робить акцент на вихованні свідомих християн. Цікаво, що попутно він стверджує, що «така спрямованість характерна для протестантизму з його амвоноцентризмом на противагу

¹² Пор. там само. С. 115 та 122.

¹³ Пор. звернення Христа до юдеїв «Ви – здолу, Я – звисока, ви від світу цього, Я не від світу цього» (Ів. 8:23) та слова до учнів «У світі зазнаєте страждання, але будьте відважні: Я переміг світ!» (Ів. 16:33).

¹⁴ Див. її російський переклад в книзі «Церковь и Евхаристия. Сборник статей по православной экклезиологии». 2009. С. 19-42.

¹⁵ Там само. С. 23.

¹⁶ Пор. там само. С. 30.

богослужінню»¹⁷. Наступною тенденцією, яку називає Зізіулас, є моралістична. Він пов'язує її з «громадським активізмом» та «пуританський пієтизмом».

Остання тенденція, яка на мою думку, найбільш близька для Української Православної Церкви, яку я представляю, — це терапевтична або ж психологічна тенденція. Це сприйняття Церкви як лікарні, особливе акцентування на таїнстві сповіді та монашества. Це особлива увага до старців та їх пошук, що останніми десятиліттями реалізовувалось у паломництвах до гори Афон тощо. Негативною стороною цього підходу є зосередженість на своєму власному спасінні та «індивідуальному психологічному досвіді». Тим самим втрачається важливість соціального прояву Церкви як Тіла Христового і християн як членів цього Тіла, що інакше називається Зізіуласом «психологічним атомізмом»¹⁸.

Як я вже згадував, грецький ієрарх не заперечує важливість всіх цих тенденцій. Він підтверджує: «Все, тут перераховане — догмати, місіонерство, мораль, проповідництво, лікування та інші — все це дуже важливо. Але нічого з цього не є тотожним Церкві»¹⁹. На противагу цьому частковому усвідомленню суті Церкви Зізіулас кілька разів робить акцент на таїнствах: «Церква ідентифікується в своїх таїнствах»; «сутність Церкви розкривається в Божественній Євхаристії»; «тільки в рамках євхаристійного зібрання ми можемо правильно визначати ідентичність Церкви»²⁰.

Цю свою позицію Зізіулас пояснює ще таким чином: «Церква перебуває в світі, але вона не від світу ... справжня ідентичність Церкви ховається в Царстві Божому. Церква — це не просто історичний об'єкт та не продукт історії»²¹. Разом з тим грецький ієрарх уточнює свою позицію: цей взаємозв'язок Церкви і євхаристії не є «євхаристійним монізмом»; «інші точки зору не скасовуються, а переосмислюються в Євхаристії»²².

Для нинішньої української церковної ситуації я тут виділив би наступне. У нас в очі кидається утвердження віросповідницької тенденції та соціальної ролі Церкви. Наша держава устами Гаранта говорить про отримання нещодавнього Томосу як про «фактично ще один акт проголошення незалежності України, [який] довершить утвердження самостійності Української держави»²³. Порошенко утверджує автентичність віри вірних нової «Православної Церкви України», які тепер знаходяться у «спілкуванні із Вселенським православ'ям і яких несправедливо таврували неканонічністю».

На противагу цьому підходу Українська Православна Церква в своїй офіційній позиції наголошує на необхідності покаяння, тобто на терапевтичній

¹⁷ Там само. С. 27.

¹⁸ Пор. там само. С. 33.

¹⁹ Там само. С. 34.

²⁰ Пор. там само. С. 36 і 37.

²¹ Там само. С. 38-39.

²² Там само. С. 40.

²³ Порошенко: «Томос – це ще один акт проголошення Незалежності України», <https://www.radiosvoboda.org/a/29693767.html>.

складовій. Тут важливішим є зв'язок із старцями гори Афон та загалом невідмирність церковного буття, що відділяє його від історичного процесу. В обох випадках евхаристійне спілкування, тобто визнання дійсності церковних таїнств стає запорукою перебування в істинній Церкві, що пов'язане із спасінням.

Останній момент, на якому я хотів би коротко зупинитись, є більш прагматичним. Я хотів би навести соціологічні дані щодо ідентичності громадян України в релігійній сфері, що базується на дослідженні Центру Разумкова²⁴. Насправді це дослідження достойне більш детального вивчення, але в даній ситуації я зупинюсь лише на деяких аспектах.

Отже, по-перше, важливо зауважити досить ліберальне ставлення українців до віросповідних переконань. Для більшості українців цілком достатньо «бути просто віруючою людиною і не сповідувати якусь конкретну релігію». За необхідність сповідувати ту чи іншу релігію виступили лише 29,3% проти 59,0% умовно «ліберальних». Так само досить високим є відсоток людей, що вважають себе «просто православними», не відносячи себе до конкретної православної конфесії – 23,4%. Їх кількість втричі більша на півдні і заході в порівнянні із заходом України – 46% та 45,2% проти 16,6%²⁵.

Фактор «національної орієнтованості» також суттєво відрізняє західний регіон від півдня і сходу. Якщо на заході України кількість громадян, що виступають за «національно орієнтовану Церкву», на 20% перевищує кількість тих, хто проти цього (47,5% та 27,5% відповідно), то на півдні перевага віддається відсутності національної орієнтації з розривом у 10,4% (31,1% та 41,5%) відповідно, а на сході – з розривом аж у 31,1% (16,9% та 48,0% відповідно)²⁶.

При цьому хоча «довіра до Церкви» суттєво переважає на заході, але загалом у всіх регіонах близька або перевищує половину громадян із суттєвим відривом від кількості тих, хто не довіряє (різниця між «довіряю» і «не довіряю» складає 72,2% на заході, 28,6% у центрі, 24,3% на півдні та 8,9% на сході)²⁷.

До цього додається несприйняття ідеї «державної Церкви», яке показує не такі значні розбіжності по регіонах. Загалом по Україні лише 12,4% виступають «за», в той час як 56% – «проти» державної Церкви. Приблизно ті самі цифри описують ставлення до публічної демонстрації віри державними діячами – 11,2% «за» при 52% «проти». Ще більша різниця між прихильниками «втручання Церкви у відносини між людиною і владою» та противниками цього – 6,3% проти 54,2%²⁸.

Які ж висновки можна зробити з різних аспектів моєї доповіді? Я почав з тези про те, що «без містичного фундаменту віра має небезпеку перетворитись на ідеологію». Нещодавно в Україні буквально на наших очах розгорталась спроба

²⁴ Пор. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ, 2018.

²⁵ Пор. там само. С. 15-17.

²⁶ Пор. там само. С. 20.

²⁷ Пор. там само. С. 23.

²⁸ Пор. там само. С. 29, 32, 35.

винесення релігійного фактору в публічний простір. На моє переконання, тут виявилась небезпека вихолощення містичного аспекту віри, що проявлялось підміною публічного дискурсу богослов'я побудовою «громадянської релігії».

Всі три наведених автори – Говорун, Хубер та Зізіулас в той чи інший спосіб висловлювались про небезпеку злиття самосвідомості Церкви і суспільства. Кожен з них говорив з-поза меж українського контексту – з ситуації в Росії, Німеччині та Греції. На мою думку, тут цілком справедливо проводити паралель із ситуацією в Україні.

Важливим є питання лояльності державі і громадському середовищу, що оточує Церкву. Перспективним є формулювання публічного замовлення для Церкви та утвердження публічного статусу Церков. Разом з тим треба уникати вихолощення приватного містичного досвіду, що лежить в основі віри. Фундаментом віри має залишатись богослужіння, що підкреслює есхатологічний пафос християнства.

Ці теоретичні тези знаходять для України своє підтвердження в соціологічних опитуваннях: з однієї сторони значна частка підтримки «просто віруючих» та «просто православних»; з іншої сторони упередження щодо «національної орієнтованості», «державної Церкви» та публічної демонстрації віри державними діячами.

І насамкінець щодо позиції рідної мені Української Православної Церкви. Я переконаний, що ми маємо адекватно розуміти мотиви опору проводу Церкви державним ініціативам останнього часу. Глибинний мотив тут – не таємне прагнення співпраці з сусідньою державою, а опір нездоровим формам «симфонії» з Українською державою та концепту «громадянської релігії». Публічне може розвиватись лише за умови зрілого утвердження таємничого спілкування людини з Богом.

БІБЛІОГРАФІЯ

Говорун, Кирило. *Українська публічна теологія*. Київ.: Дух і Літера, 2017.

Грицак Ярослав, “Записки ворога народу”. *Новое время*, 29.04.2019, <https://nv.ua/ukr/opinion/zapiski-voroga-narodu-50018942.html?fbclid=IwAR14W57XQnXhIlw47Vs5Rr7yeKeY17I8rBmgFpgFGOF64k1NGTE42viNjPs>.

Зизиулас, Иоанн. *Церковь и Евхаристия. Сборник статей по православной экклезиологии*. Богородице-Сергиева Пустынь, 2009.

Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ.: Центр Разумкова, 2018.

Порошенко, Петро. “Томос – це ще один акт проголошення Незалежності України”, <https://www.radiosvoboda.org/a/29693767.html>.

Релігійна мапа Львівщини, https://vgholos.com.ua/articles/religijna-mapa-lvivshhyny_176375.html.

Джерела німецькою мовою

Huber, Wolfgang. *Kirche in der Zeitenwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche*. Güttersloh.: Bertelsmann Stiftung, 1998.

BIBLIOGRAPHY

Hovorun, Cyril. *Ukrainska Publichna Teologia*. Kyiv: Duh I litera, 2017.

Hrytsak Yaroslav, "Zapysky Voroha Narodu". *Novoe Vremiâ*, April 29., 2019. <https://nv.ua/ukr/opinion/zapiski-voroga-narodu-50018942.html?fbclid=IwAR14W57XQnXhIlw47Vs5RrrieKeY17I8rBmgFpgFGOF64k1NGTE42viNjPs>.

Huber, Wolfgang. *Kirche in der Zeitenwende. Gesellschaftlicher Wandel und Erneuerung der Kirche*. Güttersloh.: Bertelsmann Stiftung, 1998.

Osoblyvosti Religiinoho i Tserkovno-Relihiinoho Samovyznachenniâ Ukrain's'kykh Hromadiân: Tendentsii 2010-2018 Rokiv (Informatsiini Materialy). Kyiv. Tšentr Razumkova, 2018.

Poroshenko, Petro. "Tomos – tše shche odyń akt proholoshenniâ Nezalezhnosti Ukraïny". <https://www.radiosvoboda.org/a/29693767.html>.

Relihiina mapa Lvivshhyny, https://vgolos.com.ua/articles/religijna-mapa-lvivshhyny_176375.html.

Ziziulas, Ioann, *Tserkov' i Evkharistiiâ. Sbornik stateï po pravoslavnoi ekleziologii*. Bogoroditše-Sergieva Pustyn', 2009.